

EBRU SANATI GELENEĞİNE İLİŞKİN NETNOGRAFIK BİR ANALİZ: YOUTUBE'DA KORUMA VE AKTARIM*

A Netnographic Analysis of the Ebru (The Art of Marbling) Tradition: Safeguarding and Transmission Through YouTube

Bilge TÜZEL**

ÖZ

Sosyal medya platformları fotoğraf, video ve kişisel bilgilerin (konum, eğitim bilgileri, ilgi alanları vb.) topluluğa sunulduğu tematik paylaşım mekânlarıdır. Bu platformlardan biri olan YouTube kitleleri video aracılığıyla bir araya getirmektedir. YouTube, kullanıcıların içerik oluşturmalarına ve bu içerikleri toplulukla paylaşmalarına imkân verdiği gibi diğer kullanıcıların paylaşımlara ilişkin düşüncelerini, değerlendirmelerini ve yönlendirmelerini sunmalarına da fırsat tanımaktadır. Bu etkileşimsel yönüyle YouTube, somut olmayan kültürel miras unsurlarının da korunması ve aktarılması araçlarından biri hâline gelmiştir. Bu makalede somut olmayan kültürel miras unsurlarından biri olan “Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı”nın uygulama videoları örneklem olarak kullanılmıştır. YouTube’daki Ebru sanatı uygulama videoları, yorumları, beğenileri ve izlenme sayıları netnografik analiz yöntemiyle incelenmiştir. YouTube’daki videolar, “ebru sanatı”, “ebru geleneği”, “UNESCO ebru marbling” ve geleneğin icracılarının isimleri aranarak taranmıştır. Bu çalışmanın amacı Ebru sanatı ve YouTube örneklemeleri üzerinden el sanatları geleneğinin dijitalde belgelenmesi, yeniden canlandırılması ve aktarılması süreçlerinin tartışılmasıdır. “Geleneksel” öğrenme yöntemlerinin dışında dijital mekânda sanatın öğretiminin gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğini ve gelenek etrafına gelişen pratiklerin, öğretilerin ve sözlü kültür ürünlerinin aktarımının sağlanıp sağlanmadığını görünür kılmaktır. Bu makalede, geleneğin YouTube’da uygulama videoları aracılığıyla aktarılmasının izleyicilerde ve öğreticilerde nasıl karşılık bulduğu, usta-çırak etkileşiminin nasıl sağlandığı ve dijital mekânın geleneğin hangi yönlerini nasıl değiştirdiği ve dönüştürdüğü sorularına cevap aranmıştır. YouTube’daki resmî ve resmî olmayan kaynaklar tarafından paylaşılan videolar ayrı ayrı olarak ele alınmıştır. Resmî nitelikteki videoların, Ebru sanatını tanıtmaya; resmî olmayan videoların ise sanatın uygulama süreçlerinin gösterilmesi ve öğretilmesi amacıyla oluşturulduğu anlaşılmıştır. YouTube kullanıcılarının resmî olmayan video paylaşımlarına daha fazla ilgilerinin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada resmî olmayan ve uygulama niteliği gösteren videolar değerlendirilmiştir. Çalışmada, YouTube’un müzeselliği ve müzelerin YouTube’dan yararlanmaları örneklerle incelenmiştir. Ebru sanatının UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne alınması sürecinde sunulan aday dosyada unsura ilişkin video somut olmayan kültürel mirasın temsili ve sunumu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ebru sanatı aday dosyasındaki koruma taahhütlerinin ise bir kısmının gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. YouTube’daki videoların ustaya ve malzemelere ulaşma, içerik oluşturucuyu yönlendirme ve binlerce mesafe uzaklıktaki kişileri bir araya getirme avantajları bulunmaktadır. Geleneksel öğrenim metodundaki usta-çırak ilişkisinde arada bir aracının olmamasının sanatın uygulama biçimleri dışında sosyal, ahlaki ve terbiye öğreniminin de gerçekleştirilmesini sağladığı aynı ilişkinin dijitalde kurulmasının zor olduğu görülmüştür. Buna ek olarak YouTube’da usta-çırak arasındaki ayrımın silikleşmesi dijitalin dezavantajları olarak yorumlanmıştır. YouTube’un Ebru sanatı videolarına ilişkin paylaşımlarıyla içerik oluşturucu, izleyici ve diğer izleyiciler arasında iletişimi ve etkileşimi sağladığı; geleneğin uygulanması ve sürdürülebilmesi hususlarında ilgi ve farkındalık oluşturduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Dijital kültür, dijital arşiv, somut olmayan kültürel miras, Ebru sanatı, YouTube.

ABSTRACT

Social media platforms are thematic sharing places where photos, videos and personal information (location, educational information, interests, etc.) are presented to the community. One of these platforms, YouTube connects audiences through video. YouTube allows users to create content and share this content with the community, as well as providing the opportunity for other users to present their thoughts, evaluations and directions regarding the posts. With this interactive aspect, YouTube has become one of the tools for safegu-

* Geliş tarihi: 9 Mart 2021 - Kabul tarihi: 10 Mart 2022
Tüzel, Bilge. “Ebru Sanatı Geleneğine İlişkin Netnografik Bir Analiz: YouTube’da Koruma ve Aktarım” *Millî Folklor* 133 (Bahar 2022): 207-221

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Ankara/Türkiye, bilge.tuzel@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-4288-1315.

arding and transmitting intangible cultural heritage elements. In this article, application videos of “Ebru, Turkish art of marbling”, one of the intangible cultural heritage elements, are used as examples. Ebru art application videos, comments, likes and views on YouTube were analyzed by netnographic method. The videos on the YouTube channel were searched for the names of “Ebru marbling”, “Ebru marbling tradition”, “UNESCO Ebru marbling” and the performers of the tradition. The aim of this study is to discuss the processes of documenting, revitalizing and transmitting the traditional craftsmanship digitally through the art of marbling and YouTube samples. It is to make visible whether the teaching of art can be carried out in the digital space other than “traditional” learning methods and whether the transfer of practices, teachings and oral culture products developed around the tradition can be achieved. This article seeks answers to the questions of how the transmitting of the tradition on YouTube through application videos corresponds to the audience and tutors, how the master-apprentice interaction is provided, and what aspects of the digital space have changed and transformed. Videos shared by formal and informal sources on YouTube are considered separately. It is created for the promotion of Ebru art in formal videos. In informal videos, it is aimed to show and teach the application processes of art. It has been observed that YouTube users are more interested in informal video posts. In this context, informal and practical videos were evaluated in the study. In the study, the museology of YouTube and the use of YouTube by museums are examined with examples. Video related to the element in the nomination file in the process of including the art of marbling in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity were evaluated within the framework of the representation and presentation of the intangible cultural heritage. It has been determined that some of the protection commitments in the Ebru art nomination file have been fulfilled. It has been determined that the videos on YouTube have the advantages of reaching the master and the materials, guiding the creator and bringing together people from long distances. Official videos were created to promote the art of Ebru. It has been understood that the unofficial videos are intended to show and teach the application processes of art. In addition, the blurring of the distinction between master and apprentice on the YouTube channel has been interpreted as the disadvantages of digital. YouTube creates communication and interaction between content creator, viewer and other viewers with its posts on Ebru art videos. It has been understood that it creates interest and awareness in the implementation and sustainability of the tradition.

Keywords

Digital culture, digital archive, intangible cultural heritage, Ebru (art of marbling), YouTube.

Somut olmayan kültürel mirasın dijitaldeki temsili için alternatif araçlardan biri olan video, imgeler ve simgeler aracılığıyla mirasın anlamını, bağlamını ve işlevini izlenebilir kılmaktadır. Somut olmayan kültürel miras videoları, halk bilimsel derinliğiyle incelenebilecek hareketli bir dizi görsel metinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda unsurların dijitalde üretim ve dönüşüm biçimleri 2003 yılında UNESCO tarafından kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması (SOKÜM) Sözleşmesi'nin hedeflediği kuşaktan kuşağa aktararak koruma yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Videolar, mirasın korunması ve aktarım araçsallığının yanı sıra paylaşım ortamlarıyla da sosyal ilişki biçimlerinin gözlemlenebilir olduğu kültürel mekânları oluşturmaktadır. Video paylaşım siteleri somut olmayan kültürel mirasın icra biçimlerinin gösterildiği, yorumlandığı ve paylaşıldığı sosyo-kültürel mekânlardır. Paylaşan ve izleyen arasındaki etkileşimi sağlayan video paylaşım siteleri, somut olmayan kültürel mirasın temsil gücü, yaşatılabilirlik ve aktarılabilirlik durumlarına ilişkin çözümlemelerin yapılabilmesi için araştırma alanını sunmaktadır. Dijital mekânın ve video paylaşım sitelerinin çeşitli, ulaşılabilir, katılımcı ve etkileşimli olma özellikleri SOKÜM Sözleşmesi'nin topluluk katılımı, çeşitlendirme, ulaşılabilir kılma ve diyalog yoluyla kültürel mirası aktarma ilkeleriyle uyumludur. Söz konusu özellikleri sebebiyle de incelenmesi gerekli görülmüştür.

Bu makalede UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi'ne 2014 yılında kaydedilen “Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı”na ilişkin YouTube'daki video içerikleri, görüntülenme sayıları ve yorumları incelenerek geleneğin bel-

gelenmesi, farkındalığının güçlendirilmesi, yeniden canlandırılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması vb. koruma yaklaşımları değerlendirilmektedir. YouTube'daki Ebru sanatı uygulamalarının video paylaşımları yorumlanarak "geleneksel" yöntemlerle aktarım ile dijitaldeki aktarım arasındaki farklılıklar, avantajlar ve dezavantajlar görünür kılınmaktadır. Çalışmada netnografik araştırma alanı olarak YouTube sosyal platformu tercih edilmiştir. YouTube'un geniş kitlelerce bilinir ve kullanılır olması, yorum yapabilmek, görüntülenme ve abone sayısını takip edebilme imkânı, beğenme/beğenmeme seçeneklerinin sunulması, iletişime ve etkileşime olanak vermesi ve çeşitlilik sağlaması tercih nedenlerindedir. Bu çalışmada YouTube'daki video içerikleri değerlendirilmiş videoya getirilen yorumlar olduğu gibi alıntılanmıştır. Anlatım bozukluklarında, yazım ve noktalama işaretlerinde düzenleme ya da düzeltme olmadan sunulmaktadır. Yabancı dilde yapılan yorumlar çalışmanın akışının bozmaması ve anlaşılabilir olması sebebiyle Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmada, kişiler YouTube'a kendilerini kaydettikleri "kullanıcı adı"yla anılmaktadır. YouTube'un kamuya açık olması sebebiyle kullanıcıların kişilik hakları ihlal edilmemektedir.

Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme el sanatları alanında genellikle usta-çırak ilişkisini ve geleneğin "öz"ünü tehdit edici bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir. Usta-çırak ilişkisinin kesintiye uğraması geleneğin koruma ve aktarım süreçlerinin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bu sebeple dijital mecralardan biri olan YouTube'da usta-çırak ilişkisinin ve öğrenim süreçlerinin hem öğretici (YouTuber) hem de çırak (izleyici) açısından değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda Temsilî Liste'ye kayıtlı Ebru sanatı örnek olarak seçilmiştir. Ebru sanatının ele alınmasının nedeni el sanatlarıyla ilişkili diğer unsurlara görece görselleştirmeye, hızlı sonuç almaya, performans ve video gösterimine yatkın olmasıdır.

Ebru, topraktan elde edilen boya ile at kılından yapılmış fırça yardımıyla kıvrımlı suya serpiştirilmesi ve "biz" denilen malzemeyle şekil verilen boyanın kâğıda aktararak gerçekleştirildiği kâğıt süsleme sanatıdır. Ebru kullanım itibarıyla farklı teknik, yöntem ve araç-gereçlerle uygulanmaya elverişlidir. Çiçekli, hatib, gelgit, şal, neftli, taraklı, bülbülyuvası, akkâse çeşitleriyle yapılan Ebrular klasik tarz uygulamalar olarak değerlendirilirken farklı malzemeler, motifler ve uygulama biçimleri klasik dışı (modern) çalışmalar olarak görülmektedir. Örneğin, dekoratif ürünler alanında; deri, ahşap, keçe, cam ve seramik hamuru üzerine yapılan Ebrular teknolojik imkânlarla oluşturulan modern tarz uygulamalardır (Begiş 2015: 597). Teknolojik gelişmeler sanatın uygulanma biçimlerini ve kullanılan malzemeleri değiştirirken aktarım şekillerini ve mekânlarını da değiştirmiştir. Bu makale YouTube'daki Ebru ustalarının/öğretmenlerinin öğretim ve aktarım yöntemleriyle öğrencilerin ve izleyicilerin öğrenme biçimlerine ve usta-çırak, öğretici-öğrenen arasındaki etkileşimin uzamsal ortamdaki YouTuber-izleyici ilişkisine dönüşümüne odaklıdır.

İnternetin gündelik hayata girmesiyle dijital, tek yönlü bilgi akışından etkileşimli iletişimin gerçekleştirildiği kültürel mekâna dönüşmüştür. Alan Dundes, "Who Are The Folk" başlıklı makalesinde gelişmekte olan dijital medya teknolojilerinin yeni folklorik grupların ortaya çıkmasına olanak tanıyacağını ve özgün folklorik unsurların üretilebileceği ortam ve bağlamlar sağlayacağını öngörerek dijital ortamlardan biri olan internetin halk bilimiyle ilişkisini ortaya koymaktadır (Dundes 1980: 17). Bu bağlamda internetin halk biliminin çalışma alanlarından biri olduğu söylenebilir. Gail Arlene De Vos, bilgisayarın/internetin, folklorun iletişimine aracı olarak katkı sağlamanın ötesinde folklorun yeni biçimlerinin üretimi ve aktarımı için gerekli araçları sağladığını ifade etmektedir (De Vos 2013: 248).

Bu çalışmanın araştırma yöntemi olan netnografi kavramını 1995 yılında ilk defa Robert V. Kozinets kullanmıştır. Kozinets, “On Netnography: Initial Reflections on Consumer Research Investigations of Cyberculture” başlıklı makalesinde netnografiyi, çevrim içi, bilgisayar aracılı veya internet bazlı iletişimle bir araya gelen toplulukların ve kültürlerin; gelenekler ve kültürel antropoloji tarafından metodolojik olarak beslenen yazılı tanımları olarak ifade etmektedir (Kozinets 1998: 366). Kısaca netlore kavramı internetteki folklor üretimlerini, bağlamını, aktarım biçimlerini inceleyen bilim dalı; netnografi ise bu bilim dalının araştırma yöntemi olarak tanımlanabilir.

Dijitaldeki geleneksel üretimler halk bilimi ürününe ve içerik paylaşımcıları gelenek taşıyıcısı konumuna evrilmiştir. Bu bağlamda ürün, üretim ve üretim yeri odağında gelenek dijital ortamda korunmakta mıdır? Korunuyorsa hangi yöntem ve teknikler kullanılmaktadır? Soruları sorulması ve sorgulanması gerekmektedir. Dijital veriler şu an da ulaşılabilir olsa da zamanla silinme, yok olma ve kaybolma tehditleriyle yüzleşilmektedir. Bu noktada veriler silinse de çağın değişen şartlarında geleneğin tespitinin ve durumunun veriler aracılığıyla yorumlanması önem kazanmaktadır. “Dijital arşivleme” hem dijitalde kültürel mirasın muhafaza edilmesi hem de dijitaldeki üretim ve aktarım biçimlerinin yorumlanarak araştırma ve inceleme çalışmalarına dökülmesi açısından stratejiktir. SOKÜM Sözleşmesi bu bağlamda okunduğunda dijital arşivleme mirasın yaşayabilirliğini güvence altına almak için belgeleme, muhafaza etme, koruma, geliştirme, kuşaktan kuşağa aktarma ve yeniden canlandırmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir (2005: 164). Tuna Yıldız, “Somut Olmayan Kültürel Miras Yönetimi: Sivil Toplum Katılımı” adlı kitabında SOKÜM Sözleşmesi’nin dinamik yapısının klasik envanter anlayışına uygun olmadığını ve “dijital envanter” kavramının tartışılması gerektiğini belirterek, kullanıcıların YouTube ve diğer sosyal medya platformlarında somut olmayan kültürel mirasın dijital arşivi sayesinde ister istemez sivil toplum temelli bir dijital envanter oluşturduklarını ifade etmektedir (Yıldız 2020: 83).

Dijital arşivleme yöntemiyle Ebru sanatının korunması ve aktarılması sürecinin değerlendirilebilmesi için öncelikle unsura yönelik genel koruma stratejilerini ve faaliyetlerini incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda unsurun aday dosyasındaki koruma çalışmaları ve taahhütleri irdelenebilir. Aday dosyada, ilgili Taraf Devletten unsurun topluluklar, gruplar ve bireyler tarafından hangi girişimlerle yaşayabilirliğinin sağlandığının ifade etmesi beklenmektedir. Dosyada, Ebru sanatının Temsilî Liste’ye kaydından önce geleneğin yaşayabilirliğinin sağlanması için sanata ilişkin yayıncılık, sergi, konferanslar, seminerler, projeler ve kurs faaliyetleri gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Nomination File No: 00644, s.7).¹ Aday dosyada unsurun Liste’ye kaydından önce gerçekleştirilen çalışmaların yoğunlaşmadığı ve Liste’ye kaydından sonra görünürlüğünü ve farkındalığını arttırmak için gerçekleştirilmesi taahhüt edilen koruma yöntemlerinden biri disiplinler arası çalışmaların gerçekleştirilmesidir. Ebru sanatı, görsel gücüyle farklı kültürden insanları gelenekte birleştiren iletişim ve etkileşimi kolaylaştırıcı yönü olan bir sanattır. Bu özelliğiyle iletişim, fen bilimleri, doğa, eğitim ve kültür çalışmalarıyla entegreli biçimde uygulanabilir niteliktedir. Unsurun Liste’ye kaydından sonra disiplinler arası çalışmaların gerçekleştirilmesi girişimleri olduğu görülmektedir. Makalenin dijital odaklı olması ve sınırlılığı sebebiyle sadece dijitaldeki disiplinler arası çalışma örneklerini incelemek yerinde olacaktır. Unsuru yönelik uygulamaların klasik mi modern mi ya da geleneğin yeniden üretimi mi yoksa “fakelore” mu olduğu tartışmaları bir yana bırakılırsa Oslo’da bir müzik klbinde Ebru sanatının görsel ritminin müzik ritmiyle birleştirilmesi ve Ted Education tarafından laboratuvarında bebeğin nasıl oluştuğuna ilişkin belgeselde Ebru sanatının uygulanması disiplinler arası çalışma örnekleri olarak

görülebilir.² YouTube’da paylaşılan iki örnek, Ebru sanatı geleneğinin görsel haz ve bilgi aktarımı için araçsallaştırılıp kullanım alanlarının çeşitlendirilmesi bakımından dikkat çekicidir.

Topluluklar, gruplar veya bireylerin dosyanın önerdiği koruma uygulamalarını nasıl gerçekleştirebileceğine ilişkin taahhütlerinden diğeri Halk Kültürü Dokümantasyon Merkezi’ne kayıtlı Ebru ustaları, KTB ve ilgili STK’lar³ tarafından düzenlenen “Gezici Ebru Sergileri Projesi” kapsamında farklı ülkelerde eser ve performansların sergilenmesidir. Unsurun Liste’ye kaydından sonra yurt içi ve yurt dışında konferansların, sergilerin ve atölyelerin gerçekleştirildiği söylenebilir.⁴ Bu makalede üzerinde durulan nokta aday dosyanın işaret ettiği sergileme ve deneyimleme yaklaşımı koruma uygulamalarının sanal uzamda gerçekleştirildiğidir. Ebru sanatına ilişkin dijitalde gerçekleştirilen uzaktan eğitim, çevrim içi söyleşiler, sanal sergiler ve atölyeler dosyadaki koruma önlemlerinin kapsamındadır. Dosyada yurt dışında geleneği tanıtmaya ve aktarmaya hedeflenen Gezici Ebru Sergileriyle gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Dijitalde Ebru sanatına ilişkin sergilerin, söyleşilerin ve gösterimlerin olması yurt içi ve yurt dışındaki topluluklara ulaşmanın ve sanatı aktarmanın bir yoludur. Dijital, eser ve performansların sergilendiği kültürel mekân olarak değerlendirildiğinde yukarıda söz edilen taahhüdü sağladığı düşünülebilir. Aday dosyada da unsurun sergileme yöntemiyle “müzelenerek” korunması diğer bir taahhüttür. Dosyada dijital/sanal müze ifadesi ve vurgusu bulunmamaktadır ancak İstanbul’da “Yaşayan Ebru Müzesi” adıyla kurulması planlanan müzenin nitelikleri YouTube’daki üretimlerin “müzeselliği” kapsamında yorumlanabilir. Dosyada müze uygulamalarının seyirciyi pasifleştirmeden etkileşimli gerçekleştirilmesi, arşiv ve kütüphaneye sahip olması, etkinliklerin kamuoyuyla paylaşarak katılım odaklı olması özellikleri koruma yöntemlerinden biri olarak belirtilmektedir (Nomination File No: 00644, s. 9-10). Aday dosyada geleneğe ilişkin müzelerin kurulması taahhüdü, geleneğin dijitalde kendi müze arşivini oluşturduğu fikri çerçevesinde okunabilir. Ebru sanatına ilişkin YouTube’daki her video, istemli ve planlı olarak oluşturulmamış olsa dahi topluluk katılımının ve ilgisinin olması neticesinde sürdürülebilirdir. Ebru sanatı videolarının içeriklerinden ve kullanıcıların yorumlarından hareketle koruma ve aktarımla ilgili düşüncelerin, topluluğun ilgisi ve farkındalığı sonucunda oluştuğu söylenebilir.

Müzeler, sanat ve bilim eserleri başta olmak üzere birçok unsurun araştırıldığı, toplandığı, belgelendiği, sergilendiği, korunduğu, aktarıldığı ve eğitiminin sağlandığı mekânlardır. YouTube’a yüklenen videolar sözel ve görsel olarak bilgilendirici içerikler ve deneyimleme fırsatı sunmakta; yüklenen videolar zamanla bir arşive dönüşmektedir. Böylelikle YouTube’un toplama, belgeleme, sergileme, koruma, aktarma ve eğitime gibi özellikleriyle müzelerin işlevlerini gördüğü söylenebilir. Platformun ulaşılabilir, katılımcı, kamusal ve arşivleme özellikleri YouTube’un dijital müze olarak yorumlanmasına imkân tanımaktadır. Erol Gülüm “Geleneksel Kültür, Medya Müzeciliği ve YouTube” adlı çalışmasında YouTube’u geleneksel kültürün arşivlenmesi, temsilî ve sunumu olanak tanıyan müzesel bir alan olarak değerlendirmektedir (Gülüm 2019: 495).

YouTube izleyiciyi pasifleştirmeden yorumlamaların yapılabildiği sanal bir mekândır. Yorumlar aracılığıyla da uygulayıcıyı/YouTube’eri⁵ yönlendirilebilmektedir. Şeri Vegas adlı YouTube’erin, Ebru kitresinin nasıl hazırlandığına ilişkin videosuna getirilen yorumlar bu etkileşimi görünür kılmaktadır:

Türk ebrusunu öğrenmek için bu videoyu izledim ancak hâlâ ne olduğunu bilmiyorum. Başlangıçta bir nihai ürün gösterseydiniz güzel olurdu, ne olması gerektiğini bilirdik. Bu konuda bir şeyler öğreneceğimi düşünmüştüm. Türk ebrusunun uygulama süreciyle ilgili bir içerik olmaması beni şaşırttı. Bu videonun başlığı su-

yu karıştırmayı öğretmekle ilgili değildi, Türk ebrusuyla ilgiliydi, bu yüzden videoyu tıklayan herkesin zaten ilgilendiğini varsaymak zorundayım. Ancak talimatlarınız konusunda özlü olduğunuzu, ışıklandırmanın iyi olduğunu ve sesinizin iyi geldiğini söyleyebilirim. (ROBIN SHANE)

Bununla ilgili tam bir eğitim videosu yüklediğinizde, lütfen bize kullandığınız renkleri söyler misiniz? Teşekkürler. (Charlotta Richards)

Pütürlü parçaları kıvamlaştırmak için, önce toza az miktarda su eklerseniz topaksız bir kıvam oluşturursunuz ve daha sonra suyun geri kalanını, istenen kıvama gelinceye kadar küçük artışlarla eklemeye devam ederseniz, bu daha iyi hâle getirir. Biraz daha kolay. (Kurious)

Kullanıcılar yorumlarında sanatın uygulanma biçiminden videonun içeriğine ve çekim tekniklerine kadar yönlendirici yorumlarda bulunmaktadırlar. ROBIN SHANE adlı kullanıcının video başlığına ilişkin yorumunu uygulayıcı dikkate almış olsa gerek ki videonun başlığını “Ebru Suyu nasıl hazırlanılır (Türk Stili Ebru)” olarak değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Yorumlar, uygulayıcıyla izleyici arasındaki etkileşimi göstermektedir. Bu iletişim, etkileşim ve deneyim paylaşımı müzelerin kazanımlarını ve sürdürülebilirliği sağlama hedefini hatırlatmaktadır.

YouTube’un müzesel bir mekân/alan olarak değerlendirilmesinin yanı sıra müzeler dijitalleşme ile içeriklerini YouTube kanalına taşıyarak bunu koruma önlemi olarak görebilmektedir.⁶ Öte yandan müzelerin sanal/çevrim içi olarak gezilebilir olması diğer bir uygulama biçimidir. André Malraux “Museum Without Walls” başlıklı yazısında “duvarları olmadan” ortaya çıkan müzenin sunduğu sınırlı performansın sınırsızca ötesine taşınacağını ifade etmektedir (Malraux 1974: 16). Zeynep Safiye Baki Nalcıoğlu “Kültürel Bir Mekân Olarak Kent Müzelerinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili ve Aktarımı” başlıklı doktora tezinde ziyaretçilerle iletişime süreklilik kazandıran, sanal katılımı destekleyen, yorumlamaya ve erişime elverişli sanal müzelerin yeniliklerine dikkat çekmektedir (Baki Nalcıoğlu 2020: 45-46). Werner Schweibenz da “Duvarsız Müze” fikriyle internette müzenin dijital bir uzantısının olmasına ve duvarları olmayan bir müzeye işaret etmektedir (Schweibenz 2004: 3). Duvarsız müze olarak değerlendirilebilecek olan sanal müzeler, her zaman ulaşılabilir, gezilebilir ve her yerden insana sanal deneyimler sunabilir olması özellikleriyle müze, birey ve toplum ilişkisine yeni bir boyut kazandırmaktadır.

SOKÜM Sözleşmesi’nin kültürel mirası koruma yaklaşımının dijitaldeki okunabilirliği konusunda değinilebilecek diğer bir husus somut ve somut olmayan kültürel mirasın bütüncül olarak korunmasıdır. Mounir Bouchenaki, somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması yaklaşımlarının farklı olduğunu ancak birbirinden bağımsız bir koruma yaklaşımın eksik kalacağını ifade etmektedir. Bouchenaki, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte korunması için üç yöntem önerir. Bu önerilerden biri kültürel mirasların arşivler, envanterler, müzeler, ses veya filmlerle kayıt altına alınmasıdır. Bouchenaki, bunun “dondurarak” koruma olacağını kabul etmekle birlikte korumanın yalnızca bir yönü olduğunu ve bu amaç için en uygun yöntem ve malzemelerin seçilmesine büyük önem ve özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Bouchenaki 2009: 5). Videolar geleneğin anlamı, felsefesi, bilgi ve becerisi gibi “somut olmayan” yanlarını görüntü ve ses ile somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda bir bakıma somut ve somut olmayanı birlikte korumanın bir örneğini oluşturmaktadır. Ezgi Metin Basat, geleneğin bütüncül olarak korunması konusunda somut olmayan kültürel mirasın yaşam alanlarının, insanların maddi kültür ile olan bağlarının öncelikli olduğunu belirterek masal anlatımı örneğini vermektedir. Ateş başında dinlenen bir masal ile aynı masalın

video kaydının izlenişi, kayıttaki görüntünün canlandırılışı aynı masal üzerinden şekillense de farklı koruma yaklaşımlarını temsil ettiğini ifade etmektedir (Metin Basat 2013: 64). Video kaydı alma ve izleme “muhafaza ederek” koruma yöntemidir. Çünkü video kaydı alındıktan ve sisteme yüklendikten sonra video içeriğinde herhangi bir değişiklik, ekleme-çıkarma ve sürdürülebilir üretim gerçekleşmemektedir. Metin Basat’ın örneğinden yola çıkarak masal videosunun paylaşım ortamındaki yeniden üretiminin, ateş başında dinlenen bir masal ve masalın video kaydının izlenişinden farklı bir koruma biçimi olduğu söylenebilir. Video paylaşım siteleri etkileşimin ve iletişimin devamlılığının olduğu bilgi ve deneyim paylaşımının yeniden üretime elverişli olarak gerçekleştiği ortamlardır. Bu yönleriyle video kaydı dondurarak korumaya video kaydının paylaşım mekânı ise beğenme/beğenmeme, soru sorma, yorumlama özellikleriyle yeniden üreterek ve deneyimleyerek korumaya işaret eder.

Resmî ve resmî olmayan kaynaklar tarafından paylaşılan somut olmayan kültürel miras videolarının paylaşım içerikleri ve kayıt yöntemleri de farklılık göstermektedir. Özellikle videonun içeriği aynı geleneğin hangi yönünün korunmasının istenildiğini görünür kılmaktadır. Ebru sanatına ilişkin resmî video paylaşımlarının unsurun uygulanışı, tarihi gelişimi, turizm ve ekonomik potansiyeline ilişkin tanıtıcı ve bilgilendirici içeriklerden oluştuğu görülmektedir. Kişisel paylaşım yapan kullanıcılar (resmî olmayan)⁷ ise genellikle izleyicilerin Ebru sanatını nasıl ve hangi malzemelerle uygulayacağı bilgisini aktardıktan sonra uygulama sürecinde karşılaştıkları problemlere ve çözümlere ilişkin kişisel deneyimlerini paylaşmaktadırlar. Kişisel videolar, denetlenemez ve videonun yüklenmesi/yüklenmemesine yönelik karar verici bir mekanizma bulunmamaktadır. Öyle ki YouTube’da UNESCO’nun resmî somut olmayan kültürel miras videolarının yanında bilgisayar algoritmaları üzerinden kullanıcılar tarafından oluşturulmuş resmî olmayan/kişisel videolar yan yanadır. Bu durum UNESCO’nun resmî videosunda sunulanlardan farklı bakış açılarının kazandırılması, çeşitliliğinin sağlanması ve Ebru sanatına ilişkin yorumlama, uygulama ve anlatının rolünü vurgulayarak yeni üretimler için potansiyel yaratması açısından önemlidir (Pietrobruno 2016: 20). Öte yandan da UNESCO’nun resmî videolarıyla kişisel video paylaşımlarının bir arada bulunması ve bu videoların nitelik, geleneğin aktarımı, uygulama biçimlerinin belirli kriterlere göre denetlenememesi UNESCO’nun ve SOKÜM Sözleşmesi’nin prestijinin ve değerinin sorgulanmasına sebep olabilir. 2019 yılında UNESCO tarafından gerçekleştirilen “Geçmiş Gelecek İçin Korumak: Kültürel Mirasın Korunmasında Gerekli Bir Araç Olarak Dijital Dokümantasyon” adlı uluslararası seminerde Monalisa Maharjan, sosyal medyadaki bilgilerle ilgili güvenilirlik sorununa değinerek sosyal medyadaki paylaşımların ciddiye alınabilmesi için çok iyi yönetilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sosyal medyadaki tüm somut olmayan kültürel miras unsurlarına ilişkin paylaşımların uygulayan topluluk tarafından kontrol edilmesini önermektedir. Bilgiler düzenlenir ve uygun şekilde yönetilirse sosyal medya somut olmayan kültürel mirası belgelemek için bir araç ve “keşfedilecek” iyi bir alan ve değer olabileceğini belirtmektedir (Maharjan 2020: 57-59). Bu bağlamda UNESCO, SOKÜM Sözleşmesi perspektifinde somut olmayan kültürel mirasın temsilî ve sunumu konusunda görünürlüğü artırmak amacıyla faaliyetler ve programlar geliştirmektedir. Bu çalışmalardan birkaçını konu çerçevesinde örneklen-dirmek UNESCO’nun dijital(de) koruma bakışını yansıtmaya açısından önemlidir. Somut olmayan kültürel miras unsurları, UNESCO ICHCAP tarafından “Yaşayan Miras: Yaşam Bilgeligi” adlı çevrim içi sergide fotoğraf ve video aracılığıyla sunulmaktadır. Sergide Asya-Pasifik bölgesinin SOKÜM Listeleri’ne kayıtlı unsurların yanında kayıtlı olmayan somut olmayan kültürel miras unsurlarından oluşan 50 video bulunmaktadır.

Örneğin; el sanatları alanında Kazakistan'ın "Geleneksel Deri İmalatı", "Mücevher Sanatı" ve Moğolistan'ın "Yay Yapımı" SOKÜM Listeleri'ne kayıtlı olmayan ancak çalışma kapsamında paylaşılan videolardır. UNESCO'nun diğer bir proje çalışması 2016 yılında başlattığı fotoğraf ve video klip yarışmasıdır. 2017 yılında "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında ve Teşvikinde Kadınların Rolü" ve 2019 yılında "Günlük Hayatımızda Somut Olmayan Kültürel Miras" adıyla gerçekleştirilen yarışmaların amacı gençlerde somut olmayan kültürel miras farkındalığını artırmak ve somut olmayan kültürel mirasın korunması süreçlerinde video paylaşımının önemini göstermektir. UNESCO, bilimsel anlamda da kültürel mirasın korunması, yönetimi ve yaygınlaştırılmasına yönelik teknikler ve teknolojilerle ilgili duyurular yapmıştır. Örneğin, 2020 yılında somut olmayan kültürel mirasın dijitaldeki gösterimi konusunda makale çağrısında bulunmuştur.⁸

UNESCO'nun unsura yönelik YouTube'daki videoları, Taraf Devletler tarafından unsurun SOKÜM Listeleri'ne kaydı için taahhütler, bilgiler ve gerçekleştirilen koruma faaliyetleri bilgilerini içeren aday dosyalarla birlikte sunulanlardır. Selcan Gürçayır Teke, fotoğraf ve videoların karar mekanizmasını etkileyici rolüne "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma" adlı makalesinde dikkat çekmektedir: "Uzmanlar, kendilerine gönderilen dosyalar, fotoğraflar ve 10 dakikalık video gösterileri ile bir mirasın listeye dâhil edilmesine ya da edilmemesine karar vermektedirler ki bu o unsur hakkında daha önce hiç bilgisi olmayan uzmanların yanlış karar aldıklarına dair seslerin yükselmesine yol açmaktadır" (Gürçayır Teke 2011: 11). Aynı durum mirasa ilişkin duyumu ve bilgisi olmayan bir topluluk veya birey için de söz konusudur. Mirasa aşına olmayan bir topluluk sınırlı sayıda fotoğraf ve kısa süreli videolarla mirasa ilişkin bilgi sahibi olmaktadır. Bu durum unsurun Liste'ye kayıt sürecinde sunulma biçiminin, videoların içeriğinin ve niteliğinin önemini göstermektedir. Taraf Devletler tarafından oluşturulan Ebru sanatı videosunun bu bakış açısıya değerlendirilmesi için video içeriğinin incelenmesinde fayda vardır.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığının aday dosya için hazırladığı ve UNESCO'nun internet ve YouTube sayfasında paylaşılan Ebru sanatı videosu Yaşayan İnsan Hazinesi Ebru sanatçısı Fuat Başar'ın Ebru teknesi başında gösterimiyle başlamaktadır. Başar, tekne başında çırağıyla bir Ebru uygulaması gösterimi yapmaktadır. Diğer bir Yaşayan İnsan Hazinesi Hikmet Barutçigil'in atölye çalışmasında Ebru boyası hazırladığı görülmektedir. UNESCO'nun Yaşayan İnsan Hazinesi Programı'na vurgu yapılması SOKÜM Sözleşmesi'nin hedeflerini destekleyici Liste'lere yer verilmesi açısından önemlidir. Öte yandan bu bölümlerde geleneğin doğa, sözlü anlatımlar ve ifadeleri gibi Sözleşme'nin diğer alanlarına dikkat çekilmediği görülmektedir. Video içeriklerinde usta ile çırak arasındaki bilgi aktarımı üzerinde durulmuş; usta-çırak ilişkisinde bilgi aktarımı kadar önemli olan terbiye, usul, disiplin, hayat öğretisinin kazandırılması hususlarının arka planda kaldığı gözlemlenmiştir. Bu video içeriği unsura ilişkin hiç bilgisi olmayan izleyiciye tanıtıcı bilgi verebilir ancak Sözleşme'nin üzerinde durduğu ve aday dosyada ifade edilen usta-çırak ilişkisi, kuşaktan kuşağa aktarım ve geleneğin "somut olmayan" yönlerinin aktarılması açısından eksik kalacağını düşündürmektedir.⁹

Yaşayan İnsan Hazinesi programında vurgulandığı gibi geleneğin ustaları, unsuru yaşatma ve aktarmada birincil role sahiptir.¹⁰ Ustaların toplum içindeki rolleri ve davranışları gelenek içindeki kimliklerinin oluşturmaktadır. YouTube kanalında gelenek taşıyıcıları, yaptıkları video paylaşımları, ürettikleri içerikler, videoyu tanıtıcı bilgiler, yorumlara verdikleri yanıtlarla dijital/sanal bir kimlik oluşturmaktadırlar.¹¹ Kullanıcıla-

rın YouTube kanallarına “Gül Dalı”, “Ebru Sanati” gibi unsurla ilişkili isimleri vermeyi tercih ettikleri görülmektedir. Öte yandan kullanıcılar YouTube kanallarına “Alparslan Babaoglu”, “Yasemin Ozsavasci” ve “Abdulvahap Ertekin” örneklerinde olduğu gibi kendi isimlerini de vermektedirler. Bu durum kullanıcıların dijital kimliklerini mesleki ve gündelik kimliğinin bir parçası olarak gördüklerini göstermektedir. Kanallarında Ebru sanatı uygulamaları dışında hobilerine ilişkin video paylaşımları da yapan kullanıcılar ise “Hobi Tat” örneğinde olduğu gibi genel isimleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Kullanıcılar YouTube kanallarının “Hakkında” bölümünde eğitim bilgileri, sanatı kaç yıldır sürdürdükleri, kullandıkları motiflere ilişkin bilgiler vermektedirler. Bu bölüm kullanıcıların kamusal alanda kendini ve sanatını tanımladıkları; sembolik bir kimlik oluşturduklarını gösteren alandır:

Tüzin Tiryaki, 1999 yılında ebru eğitimine başladığı TKHV Caferağa Medresesi’nde ebru eğitimi vermeye başladı ve 1 yıl ebru eğitimi verdi. 2000-2002 yılları arasında Sultanahmet’te kendi atölyesini açarak, ebru çalışmalarına devam etti. 2003-2005 yılları arasında, atölyesini Beylikdüzü’ne taşıyarak, ebru eğitimi, aynı zamanda dönemin popüler çalışmalarından Ahşap, Seramik, Vitray ve Cam Boyama dersleri verdi. 2006-2012 yılları arasında, Antalya; Wow Topkapı Palace Otel’de Sanat Galerisi İşletmeciliğini üstlendi ve aynı zamanda Ebru çalışmalarını sürdürdü. 18 yıllık ebru çalışmalarının ardından, hocalarından ebru icazetini aldı. Geleneksel Türk Ebru Sanatını daha iyi ve daha güzele götürebilmek için eski formlar ve kalıpların dışına çıkmadan Ayçiçeği, Bahar dalı, Arap Sümbülü başta olmak üzere yeni çiçekler stilize eden sanatçının çalışmaları, pek çok ülkede özel koleksiyonda bulunmaktadır. Sanatçı evli ve bir kız çocuk annesidir. (Gül Dalı)

Ebru sanatçısı ve gezgin.. gezdiğim ülkeleri ve sanata dair videoları paylaşmaya çalışıyorum (Abdulvahap Ertekin)

Ebru Sanatçısı-Marbling Artist (Firdevs Çalkanoğlu)

Kullanıcılar videonun altında yer alan bilgi kutucuğunda ise Ebru sanatının temel kavramlarını, hangi tekniği ve renkleri kullandıklarını anlatarak; sanatla ilişkili anahtar kelimeleri kullanmaktadırlar. Bu bölüm video içeriğinin özeti niteliğindedir:

Gül Dalı’nın bu bölümünde Tüzin Tiryaki ile “İstanbul Lalesi” yapıyoruz. Hazırsanız teknenin başına geçiniz (Gül Dalı)

bu basit ebru videoları için kusura bakmayın elbette daha iyileri var YouTube da ama yavaş yavaş ebrunun temel malzemelerini anlatacam zamanla .. tam anlamıyla bir mekana yerleştikten sonra .. şimdilik çiçek böcek yapıp paylaşacam (Abdulvahap Ertekin)

Kullanılan renkler sırasıyla Siyah-Turuncu-Turkuaz üzerine gelgit ve şal hareketi yapılarak gri mavi tonunda boya ile Battal atışı yapılmıştır. En son Neftli Lahor ile serpmeye atılmıştır. (Firdevs Çalkanoğlu)

Uygulayıcıların, geleneğe ilişkin düşüncelerini de video içeriklerinde belirttikleri görülmektedir. Bu yönüyle YouTube videoları, ustaların salt bilgilerini aktarmalarını ötesinde düşüncelerini paylaştıkları içeriklerden oluşmaktadır. Örneğin, el sanatları alanında sık sık gündeme gelen ve sanatçıları ikiye ayıran klasik/modern tartışmalarının sanal ortamda da devam ettiği görülmektedir. Sanatçılar uygulamaları sıralarında geleceğin yeniden üretimi ve sanatçının yaratıcılığına ilişkin düşüncelerini dile getirmektedirler:

Bu çalıştığımız videolar temel eğitim içermekte. Birebir bunun aynısını yapmak yerine mutlaka üzerine bu tekniği görüp öğrenip üstüne mutlaka bir şeyler ilave etmek durumundasınız. Tıpkı el lezzetlerimiz gibi. Hepimiz yemek yapıyoruz ama elimizi ve ruhumuzdan bir şeyler katmadığımızda nasıl keyifsiz lezzetler karşımıza çıkıyorsa tıpkı Ebruda da mutlaka evet benim tekniğim bu ben böyle çalışıyorum ama siz bunun üstüne mutlaka kendinizden bir şeyler ilave etmek durumun-

dasınız. Aksi hâlde buna sanat diyemeyiz. Birebir aynısını gördüğünüz şeyin taklidini yaptığınızda... (Tüzin Tiryaki)

Video izleyicilerinin de klasik tarz dışındaki modern uygulama videolarında geleceğin değişimi, dönüşümü ve yeniden üretimi üzerine fikirlerini ifade ettikleri görülmektedir. Garip Ay adlı kullanıcının Van Gogh'un Yıldızlı Gece tablosunu Ebru sanatına uygulama videosuna getirilen yorumlar şöyledir:

bence başlığı yanlış seçmişsiniz. "Kendi portrem Van Gogh" olmalı, Doğru, bu neslin Van goghunuz. (Antarctica Gan)

Bir şaheser, başka bir 'şahesere' ilham verir...! (Abhilash Bhattachaya)

Ebru sanatının yenilenemeyen çağ dışı kalmış bir sanat olduğu söyleyen biri vardı. O gelsin bir de bu çalışmayı izlesin (Saliha Özdemir)

Merhaba bir sorum olacaktı kağıt üzerine değil de deri üzerine yapılabilir mi hocam ebru sanatı ? (Enes Tekir)

Burada yeniden yaratılan yıldızlı geceleri görmek kesinlikle büyüleyici (Gaurav Bhatnagar)

Ebru sanatının sadece lale çizmek olmadığını bu kanaldan öğrendim (Kübra Soy-sal)

Bu yorumların içeriği yaratımın, geleneğin taklidi değil yeniden üretimi olduğu üzerinedir. Ayrıca yorumlarda izleyiciler sanatın uygulanış biçimine, kullanılan malzemelere, malzemelere nereden ulaşılacağına, markasına ve kitrenin nasıl hazırlanacağına dair sorular sormaktadırlar. "Hobi Tat" adlı kullanıcı profili incelendiğinde sadece Ebru videolarının bulunmadığı görülmektedir. Videonun başlığındaki "Sanatçı: Eda Özbekkangay" vurgusu videoyu paylaşanla sanatı uygulayanın aynı kişi olmadığı izlenimi vermektedir. "Ebru sanatı, Karanfil Yapımı... Sanatçı: Eda Özbekkangay" adıyla paylaşılan videoda geleneksel yöntemlerle karanfil yapımı gösterilmektedir. Videoya yapılan yorumlarda sorular ve yanıtlar şöyledir:

Kullanılan mürekkep midir? ve normal kâğıt mı kullanılmıştır? Bu güzel! (Danielle Francisco)

Teşekkürler :) Ebru boyları kullanılmıştır. Özel boya olarak kırtasiye ve hobi malzemeleri mağazalarında satılırlar. Örneğin, <http://www.ayanebru.com/ezilmishazir-boylar-105c...> Kağıt: Normal kağıt türleri, kumaş, halı, ahşap vb. (Hobi Tat)

Asirik boylar kullanabilir miyiz? (Capri Con)

Bu sanatı öğrenmek için; videolarımızı izleyebilirsiniz. Boya olarak: Ebru sanat boyası kullanıyoruz. Ayrıca: Suya bir karışım ekliyoruz. (Kitre – Türkiye'de verilen isim). Umarım bu sanatı öğrenebilirsin. Yakında kanalımıza birçok ebru sanatı videosu yükleyeceğiz... Diğer ebru videolarını bu linkten izleyebilirsiniz. [...]

(Hobi Tat)

Ebru sanatında geleneksel yöntemlerle karanfil yapımını içeren diğer bir videoya yapılan yorumlar malzemenin yurt dışında nerede bulunabileceğine ve malzemenin içeriğine ilişkindir. Soruların içeriği ayrıntılı incelendiğinde, izleyicilerin videoyu izledikten sonra sanatı uygulamayı istedikleri görülmektedir:

İnanılmaz sanat eseri!! suya ne katıyorsunuz? kitre mi? Elimde yoksa onun yerine ne kullanabilirim? Lütfen cevapla, denemek istiyorum! (Aya Ht)

Montreal'de yaşıyorum, temel malzemeleri nerede bulabilirim? (Glutamate Sulphate)

Çalışmanızı satın alabileceğimiz bir web siteniz olmalı, harika!(ItsMohdiii)

Bu yorumlarda kullanıcıların malzemeleri satın almak istedikleri de görülmektedir. YouTuberlar kişileri internet sitelerine yönlendirdikleri gibi marka önerilerinde de bulunmaktadır. Bu yönüyle YouTube kendisi ekonomik kazanç elde edilen bir platform olması ötesinde usta bulma, e-ticaret yöntemiyle malzemeyi satın alma gibi diğer ka-

zanç alanlarının yolunu açmaktadır. Bu durum ustaların toplulukla buluşarak geleneğin farkındalığı oluşturmasını sağlamanın yanında ustalara yeni bir kazanç aracı sunmaktadır. Yorumlarda izleyicilerin sanatı öğrenmek için kendilerine usta aradıkları da görülmektedir:

Harika. Sizden nasıl ders alabilirim? (Nuray Fuller)

Hocam talebeniz olabilmeyi çok isterdim (Hengame)

Merhabalar öncelikle yaptığınız işler çok güzel. Ellerinize sağlık. Ben bir şey sormak istiyorum size. Acaba hâlâ ders veriyor musunuz? (peter reimer)

Gündelik hayatta ve gelenekte yaygın olarak ustaların çıraklarını seçtiği ve çırağın ustasını değiştirmesinin hoş karşılanmadığı bilinmektedir. Çıraklık eğitimi uzun bir süreç olarak görülmektedir. Bu süreçte sadece deneyim ve bilgi aktarımı değil ahlak, sözlü kültür, deneyim, hayat öğretileri aktarımı da gerçekleştirildiği için usta- çırak ilişkisi kolay kolay son bulmaz ve hem aradaki duygusal bağdan hem de öğretim tarzına aşına olunması sebebiyle ustanın değiştirilmesi uygun görülmez. Bunun aksine dijital ortamda kullanıcı çırak; uygulayıcı usta olarak düşünüldüğünde çırağın ustasını seçtiği görülmektedir. YouTube’da öğrenmeyi talep eden kişi, eğitim alacağı kişiye videolarının hakkında bölümünü okuyarak, sanata ilişkin herhangi bir videosunu izleyerek veya paylaştığı videoların beğeni, izlenme ve yorum sayılarına göre karar vermektedir. Kullanıcı, birden fazla ustanın/öğreticinin video paylaşımlarını izleyebilmektedir. Çırak sanal uzamda kendisine bir usta seçebilir ancak ustanın buna onay verme-reddetme seçeneği yoktur; hatta haberi dahi olmayabilir. Kullanıcının birkaç ustadan/öğreticiden izlediği videolar farklı teknikleri, tasarımları ve yöntemleri görmek için ideal olabilir. Bir ustaya bağlı çalışmamak usta-çırak ilişkisi içerisinde bilgi aktarımıyla birlikte sözlü anlatımların, toplumsal normların ve ahlaki değerlerin aktarımı süreçlerinin gelişimini engelleyici olabilir.

Diğer yandan YouTube’da kime usta denir? Sorusu ortaya çıkmaktadır. YouTube kanalında video paylaşımı yapmak için statü gerekmemektedir. Burada önemli olanın videonun görüntülenme, beğeni ve yorum sayısı olduğu görülmektedir. Görüntü sayısının ve beğenin artması uygulayıcının yeteneği, dijital kullanımdaki yetkinliği ve tasarımıyla ilişkilidir. Öyle ki Ebru sanatına ilişkin videolarda 3.898.602 görüntüleme sayılarının yanında 30-40 izlenimi olan videolar da bulunmaktadır. İzleyici için YouTube’da uygulayıcının niteliğini ve usta mı öğrenci mi olduğunu ayırt etmek zordur. İzleyici sayıları verilerinde görüldüğü üzere YouTube topluluğa ulaşılabilirlik imkânın geniş olduğu bir platformdur. Ahmet Erman Aral, “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Eğitimi ve Kültürün Aktarımı: Türkiye Örneği” adlı doktora tezinde YouTube gibi sosyal medya platformları, yaygın eğitimle birlikte sargın öğrenmenin de etki çemberini arttırdığını; dünyanın herhangi bir yerine ulaşarak kamusal tutum ve söylemlerin değişmesine destek olduğunu ifade etmektedir (Aral 2020: 70). Öyle ki izleyici yorumlarında da Ebru sanatını örgün ve yaygın eğitim süreçlerinden aşına olmayan YouTube’da deneyimleyen kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. İzleyiciler, YouTube videolarıyla sanata ilgi duymaya başladıklarını, beğenilerini ve öğrenmek istediklerini yorumlarında ifade etmektedirler:

Neredeyse 8 yıllık güzel sanatlar hayatımda ne üniversite ne de lise dönemlerinde ebru sanatını görmedim. :((Ha Ko)

Bugüne kadar böyle bir şey olduğunu bile bilmiyordum vay, bu gerçekten çok havalı” (Jay)

Yeteneğin nefes kesici. 8 yaşındaki torunum bunu benimle hareket etmeden izledi.

Normal hızı daha hızlı ancak tableti alacak ve bu videoyu bir seferde 40-50 dakika

boyunca tekrar tekrar izleyecek [...] Onun gününe neşe kattığın için teşekkür ederim. (Naz Banana C)

Ben malzeme siparişi edeceğim ve bunu kızım ile yapacağım! (Dakota de dreu)

95 yaşında oturup izliyorum. Çok beğendim, teşekkürler (Haha-Aaa101)

Şimdi suyun üzerinde dans ederek kendi yolculuğumun tadını çıkarıyorum - videolarınızdan birini gördükten sonra, sadece bir yıl önce başladım.- ABD’de bu güzel sanat için resmî bir eğitim bulamamış olmama rağmen, işim sizi izleyerek mütevazı bir şekilde geliyor. Yeteneğim eksik, ancak teknik süreç beni şaşırtıyor ve her seansta ruhum yükseliyor. Paylaştığımız için çok minnettarım; Bana çok ilham veriyorsun! (Harriotte Worthington)

Yukarıdaki yorumlarda izleyicilerin sanal deneyimleme sürecinden haz duyduğu görülmektedir. John Berger, Görme Biçimleri adlı çalışmasında “Duvara asılan bir yeniden canlandırma, özgün resimle karşılaştırılmaz. Çünkü özgün resimde sessizlik ve dinginlik asıl malzemenin, boyanın içine sinmiştir; insan boyada ressamın o anda ki (resmi yaparken ki) hareketlerinin izlerini görebilir” demektedir (Berger 1995: 43). Resim ile resmin sergilenmesi arasındaki hazzın ve etkinin aynı olmadığını gördüğü bu örnek Ebru sanatı uygulaması sürecinin uygulayıcısı olarak deneyimlenmesiyle izleyerek deneyimleme açısından da düşünülebilir. Etki ve alınan haz muhakkak dokunarak, hissederek ve koklayarak deneyimleme süreciyle aynı değildir ancak farkındalık oluşturmak, geleneğin bilinirliğini arttırmak, öğrenim süreçlerine dâhil olmak ve aktarımı sağlamak için önemlidir. Aşağıdaki video yorumları sanal deneyimin izleyicideki etkiyi ve hazzı göstermesi açısından örnek oluşturmaktadır:

Öğrencilerimle bu hafta Ebru çalışmaları yapmamız gerekiyordu. Ama yüz yüze eğitim olmadığı için garip ay’ın videolarını izlettim. Hepsinde bir heves bir heyecan oluştu. Teşekkürler (Sebahattin Çelik)

Bunu seviyorum. Meditasyon etkisi gerçekten hayal gücümü yakaladı. Meditasyon yapmakla ilgili çok sorunun var çünkü zihnim asla durmak istemiyor. Bunu bir tür meditasyon olarak deniyorum. Bana barışçıl düşüncenin ve yaratmanın bir yolunu gösterdiğin için teşekkür ederim. (Sarah Schweiger)

Süper. Karanfil kokusunu neredeyse alabiliyorum. Teşekkür ederim. (Dick Holman)

Şuna bir bakın, yine de annem de dâhil pek çok insan sanatın basit bir iş olduğunu düşünüyor, yani sahip oldukları sabır ve profesyonelliğe bakın. (S AU)

Huşu içindeyim ve suskun (Swati Boral)

Tüylerim diken diken oldu ... Bunu seviyorum. (Brandon Hunterfield)

Bu çalışmada görüldüğü üzere YouTube’da uygulayıcılar, ulaşılabilirlik, bilinirlik, ekonomik gelir elde etme ve geleneği dijital ortamda sürdürme amacıyla video paylaşımlarında bulunarak topluluğun geleneğe ilgisini oluşturmada ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşmaktadırlar. YouTube’daki Ebru sanatına ilişkin video paylaşımları, yorumları ve beğenileri, YouTube’un bir araya getirmenin/toplamanın ötesinde geleneğin deneyimlenerek sürdürüldüğü kültürel mekân olduğunu göstermektedir. Video yorumlarında izleyicilerin söylemlerinden videolarla Ebru sanatına ilgi duymaya başladıkları ve malzemeleri nereden bulabilecekleri, sanatı nasıl öğrenecekleri, ürünleri nasıl satın alabilecekleri ve yüz yüze eğitimi nasıl alabilecekleri konularında bilgi edinmek için YouTube’u tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Video içerik üreticilerinin ise izleyiciler tarafından yönlendirilerek geleneğin değişimi, dönüşümü ve yeniden üretim süreçlerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu durum YouTube’da usta-çırak ilişkisinin yerini salt etkileşimin aldığı şeklinde değerlendirilebileceği gibi usta-çırak ilişkisinin yeni bir bağlamda değişim ve dönüşümü olarak da okunabilir. Ebru sanatının Temsilî Liste’ye kayımdan geçen altı yıllık süreçte aday dosyadaki taahhütlerin kiminin gerçekleştirildiği

yukarıdaki örneklerle açıklanmaktadır. Sanatın; ustalar, uzmanlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından dijitalde öngörmediği bir gelişim, dönüşüm yaşadığı ve yaşam alanı bulduğu da anlaşılmaktadır.

Bu makalede YouTube'daki Ebru sanatı videolarının geleneğin araştırılması, belgelenmesi, yeniden canlandırılması ve farkındalık oluşturmaları hususlarında etkili ve önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca özellikle gençlerin internet kullanım popülarlığı düşünüldüğünde YouTube, gençlerin mirası tanınmaları ve sürdürmelerinde önemlidir. Diğer yandan usta-çırak ilişkisinde ustanın çırağına teorik bilginin yanında kazandırmaya çalıştığı örnek davranışların YouTube'da kazandırılmasının mümkün olmaması karşılaşılabilecek riskli alanlardan biridir. El sanatları alanında yüz yüze gerçekleştirilen öğrenimde çırak ustasını gözlemlene fırsatı bulur ancak YouTube'da bu zaman kısıtlıdır. YouTube'daki video içerikleri az zamanda daha çok bilgiyi vermeye yöneliktir. YouTube kanalına yüklenen videolarda usta ya da öğretici doğaçlama değil planlı hareket etmektedir. Videoyu çekmeden ve YouTube kanalına yüklemeyen önce neyi, ne kadar ve nasıl anlatacağı kadar hareketleri de önceden düşünmektedir; hatta videoda söyledikleri önceden yazılı bir metin olarak hazırlanmış olabilir. YouTube'da Ebru sanatının yapımını gösteren öğreticilerin bilgilerini, deneyimlerini ve gerçek kimliklerini de doğrulamak zorlaşmaktadır. YouTube'un denetlenemez olması, sanatı öğrenmek isteyen kişide belirsizliğe dahası şüpheye sebep olabilir. Ayrıca video paylaşım sitelerinde videoya tıklanma oranının arttırma ve bundan gelir elde etme hedefi, geleneğin aktarımının önüne geçebilir. Bu durum aşırı ticarileşme, anlam ve amaç kaybı, bağlamsızlaştırma gibi unsura yönelik tehdit alanları oluşturabilir. Bu bakımdan geleneğin tanıtılması, korunması ve aktarılması açısından araçsal ve işlevsel olan YouTube'da geleneğe ilişkin oluşumların ve paylaşımların sürdürülmesini desteklemek ve anılan riskleri azaltıcı önlemler almak önem kazanmaktadır. Böylelikle somut olmayan kültürel miras, dijital dünyayla uyumlu biçimde yeniden yaratılacak ve gerçek dünyayla dijital arasındaki bağı güçlendirecektir. Gündelik hayattaki el sanatları uygulamalarının dijital taşınması gibi dijitalde oluşan yaratımlar da gerçek dünyada pratiğe yani insan yaşamını anlamlandıracak bilgi ve deneyime dönüşebilecektir. Topluluğunun unsura yönelik YouTube'daki videolara ilgisinin ve farkındalığının kısa süreli mi yoksa sürdürülebilir mi olacağı; eğer sürdürülebilir olursa platformda nasıl bir uygulama, tasarım ve içerikle geleneğin hangi yönlerinin değişimi ve dönüşümüyle varlığını koruyacağı sorularının ileri dönemlerdeki gözlem ve çalışmalarla cevap bulacağı düşünülmektedir.

NOTLAR

1. Unsurun Temsili Liste'ye kaydından önce geleneğe ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar adaylık dosyasında özetlenmektedir. Geleneğe ilişkin kitaplar ve makaleler yayımlanmış, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin genç sanatçıların geleneğe ilişkin farkındalıklarını arttırmak ve teşvik etmek için hibe desteğinde bulunmuştur. Örneğin, Türk Kültür Vakfı, cam sanatçısı Gülin Algül'e 2010 yılından bu yana devam eden çalışmalarını desteklemek için hibe desteği sağlamıştır. Unsurun Temsili Liste'ye kaydından 3 yıl sonra Yaşayan İnsan Hazinesi ilan edilen A.Hikmet Barutçugil'i 1996 yılından bu yana Ebristan eğitim ve uygulama merkezinde 160'tan fazla kurs çalışması geleneğe ilişkin kurs faaliyetlerini örnekleyici olarak aday dosyada sunulur. Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu, Atölyesi ve Sergisi düzenlemiştir. UNESCO'ya akredite olan Klasik Türk Sanatları Derneği "İstanbul ve Ebru" konulu seminerler ve sergiler düzenlemiştir. Marmara ve Mimar Sinan Üniversiteleri'nde Ebru derslerinin seçmeli olarak verilmektedir. Geleneğe ilişkin projeler geliştirildiği ifade edilerek "Doğadan Sanata" Projesi örnek olarak verilmektedir.
2. Video klip için bkz. https://www.youtube.com/results?search_query=tet+education+baby; Ted Education belgeseli için bkz. https://www.youtube.com/results?search_query=tet+education+bab
3. Bu çalışmada KTB, Kültür ve Turizm Bakanlığının; STK ise Sivil Toplum Kuruluşlarının kısaltması olarak kullanılmıştır.

4. YouTube'daki resmi içerikli videolar incelendiğinde unsurun Liste'ye kaydından sonra bireyler, sivil toplum kuruluşları ve topluluk tarafından geleneğe ilişkin şu faaliyetlerin gerçekleştirildiği görülmüştür: "Ebru sanatını videoyla birleştirerek dünyaya tanıtıyor" <https://www.youtube.com/watch?v=0MBaQvKPE4M>, "Suyun Rüyası: Ebrü-Duygu Orak Türkiye Bursları Online Seminerler <https://www.youtube.com/watch?v=Jtt4GNWeEoM&t=1587s> ; "Kırgızistan'da Ebru Sanatı Tanıtıldı" <https://www.youtube.com/watch?v=MIUGGxSGP2s> "Bir Usta Bir Usta – İstanbul – Ebru Yapımı" <https://www.youtube.com/watch?v=7pqn3sEnTj4>
5. YouTuber, YouTube sosyal platformu için içerik ve video üretmek için internet kullanıcılarıyla paylaşan kişilere denilmektedir.
6. Ebru sanatına ilişkin Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi tarafından dijitalde gerçekleştirilen söyleşi örnek verilebilir. Video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=SPAikCHSEYg&t=2788s>
7. Makalede "resmî videolar" kavramıyla resmî kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan paylaşımları; "resmî olmayan videolar" kavramı ise kişisel paylaşımları ifade etmektedir.
8. UNESCO projelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.unesco-ichcap.org/eng/ek/index.php>
9. Video için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=6fPSwshIkV4&feature=emb_title
10. Programa ilişkin ayrıntılı bilgi için "Yaşayan İnsan Hazine" Ulusal Sistemlerinin Kurulmasına İlişkin Kılavuz İlkelerle bakılabilir. <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>
11. Trevor J. Blank, "Examining the Transmission of Urban Legends: Making the Case for Folklore Fieldwork on The Internet" adlı çalışmada internet ortamındaki kişilerin sosyo-ekonomik durum, cinsiyet, ırk, memleket, dil, internet bilgisi gibi faktörlerinin birbirleriyle ilişkilerini etkilediğini belirterek söz edilen unsurlarla kişilerin sanal bir kimlik oluşturduğundan bahsetmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- "Abdulvahap Ertekin" <https://www.youtube.com/channel/UCS7EgQCtkU74amRbXfls54w>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "Alparslan Babaoglu" <https://www.youtube.com/user/AlparslanBabaoglu>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "Anadolu Sigorta: Bir Usta Bin Usta İstanbul – Ebru Yapımı" <https://www.youtube.com/watch?v=7pqn3sEnTj4>, Erişim Tarihi: 23. 12. 2020.
- "Ebru Sanatı Üzerine Söyleşi" <https://www.youtube.com/watch?v=SPAikCHSEYg&t=2788s>, Erişim Tarihi: 21.04.2021.
- "Ebru, Turkish art of marbling" https://www.youtube.com/watch?v=6fPSwshIkV4&feature=emb_title, Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- "Eva & The Heartmaker - Traces of You (official video)" https://www.youtube.com/results?search_query=tet+education+baby Erişim Tarihi: 15.12.2020.
- "Firdevs Çalkanoğlu" <https://www.youtube.com/channel/UCOFP-GwM-aFggin41PiPCRA>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "garip ay" <https://www.youtube.com/watch?v=4dKy7HNU4vk>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "Guidelines for the Establishment of National "Living Human Treasures" Systems", <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>, Erişim Tarihi: 19.04.2021.
- "Gül Dalı" <https://www.youtube.com/watch?v=IYAxyIrV3X4>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "Hobi Tat" <https://www.youtube.com/watch?v=8lbz9pizt4Q&t=65s>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "How in vitro fertilization (IVF) Works-Nassim Assefi and Brian A.Levine" <https://www.youtube.com/watch?v=P27waC05Hdk&t=58s> Erişim Tarihi: 15.12.2020.
- "MEDIA MANAS: "Kırgızistan'da Ebru Sanatı Tanıtıldı" <https://www.youtube.com/watch?v=MIUGGxSGP2s>, Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- "sheri vegas" https://www.youtube.com/watch?v=oqkk71_1Kfg, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- "Suyun Rüyası: Ebrü – Duygu Orak – Türkiye Bursları Online Seminerler" <https://www.youtube.com/watch?v=Jtt4GNWeEoM&t=1587s>, Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- "TRT HABER: Ebru sanatını videoyla birleştirerek dünyaya tanıtıyor" <https://www.youtube.com/watch?v=0MBaQvKPE4M> Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- "Yasemin Ozsavacı" <https://www.youtube.com/user/turkishwatermarbling>, Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- Aral, Ahmet Erman. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Eğitimi ve Kültürün Aktarımı: Türkiye Örneği*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2020.

- Baki Nalcıoğlu, Zeynep Safiye. *Kültürel Bir Mekân Olarak Kent Müzelerinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili ve Aktarımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2020.
- Begić, H. Nurgül. “UNESCO Dünya Kültürel Miras Listesinde Yer Alan Geleneksel Türk Ebru Sanatı’nda Yeni Yorumlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 2015, 35: 587-605.
- Berger, John. *Görme Biçimleri*, Yurdanur Salman (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Blank, Trevor J. “Examining the Transmission of Urban Legends: Making the Case for Folklore Fieldwork on The Internet”, *Folklore Forum*, 2007, 37.1, s. 15-26. <http://hdl.handle.net/2022/3231>, Erişim Tarihi: 12.04.2021.
- Bouchemaki, Mounir. “The İnderdependency of the Tangible and Intangible Cultural Heritage” <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/468/>, 2003, Erişim Tarihi: 05.01.2021.
- De Vos, Gail Arlene, “Folklor ve İnternet: Netlore”, *Millî Folklor*, Çeviren: Nurulhude Baykal, 2013, S.: 97, s. 246-250.
- Dundes, Alan. “Who Are The Folk”, *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1980, 1-20.
- Gülüm, Erol. “Geleneksel Kültür, Medya Müzeciliği ve YouTube”, *Folklor/Edebiyat*, 2019, 99: 491-500.
- Gürçayır Teke, Selcan. “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma”, *Millî Folklor*, 2011, 92: 5-12.
- <https://www.unesco-ichcap.org/eng/ek/index.php>, Erişim Tarihi: 23.1.2021.
- Kozinets, Robert V. “On Netnography: Initial Reflections on Consumer Research Investigations of Cyberculture”, *NA-Advances in Consumer Research*, 1998, Volume 25, ed. Joseph W. Alba and J. Wesley Hutchinson, Provo, UT: Association for Consumer Research, s. 366-371. <http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=8180>. Erişim Tarihi: 08.04.2021.
- Maharjan, Monalisa. “Social Media – A Tool for Documenting and Knowledge Transfer of Intangible Cultural Heritage.”, 2020, https://www.unesco-ichcap.org/publications_archive/international-seminar-on-digital-documentation-as-an-imperative-tool-for-safeguarding-cultural-heritage/, Erişim Tarihi: 07.01.2021.
- Malraux, André. “Museum Without Walls”, *Voices of Silence*. Translated from the French: Stuart Gilbert. St Albans, Hertfordshire: Paladin, Granada Publishing, 1974, 13-127.
- Metin Basat, Ezgi. “Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek”, *Millî Folklor*, 2013 100: 61-71.
- Nomination File No: 00644. “Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı” <https://ich.unesco.org/en/RL/ebru-turkish-art-of-marbling-00644>, Erişim Tarihi: 15.12.2020.
- Pietrobruno, Sheenagh. “Lists, Narratives, and Archives of Intangible Heritage: The Politics of Digital Re-enactments.” *Intermedialités: histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques/Intermediality: History and Theory of the Arts, Literature and Technologies*, 2016, 28-29.
- Schweibenz, Werner. “Virtual Museums”, The Development of Virtual Museums, *ICOM News Magazine*, 2004,3:3,https://www.researchgate.net/profile/Werner_Schweibenz/publication/240296250_The_Development_of_Virtual_Museums/links/5862304c08aebf17d3950d65/The-Development-of-Virtual-Museums.pdf, Erişim Tarihi: 08.01.2021.
- Yıldız, Tuna. *Somut Olmayan Kültürel Miras Yönetimi: Sivil Toplum Katılımı*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2020.